

เพื่อนบ้านศึกษา: อาณาบริเวณศึกษาแบบใหม่¹

ยุกติ มุกดาวิจิตร²

ข้อเขียนสั้นๆ นี้พยายามเสนอว่า ในขณะนี้มีความจำเป็นที่การศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะต้องเริ่มต้นขึ้นใหม่ เนื่องจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในอดีตไม่ได้รับใช้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เท่ากับรับใช้ประเทศผู้ให้ทุนวิจัยเพื่อการศึกษเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันได้แก่ประเทศมหาอำนาจทางการเมืองโลก คือสหรัฐอเมริกาและยุโรป นอกจากนั้น การสร้างประชาคมอาเซียนยังส่งผลให้มีความจำเป็นที่เราจะต้องรู้จักเพื่อนบ้านเรา ต้องรู้จักตนเองในบริบทของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ดี ขณะนี้ เพื่อนบ้านศึกษาได้เกิดขึ้นมาแล้ว หากแต่ว่าเรายังไม่ได้ทบทวนกันอย่างจริงจังว่า การศึกษเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองนั้นเป็นอย่างไร แตกต่างอย่างไรกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากแดนไกล

ผู้เขียนแบ่งการพิจารณาออกเป็น 4 ตอนด้วยกัน ตอนแรก เป็นการกล่าวถึงความจำเป็นของการพัฒนา “เพื่อนบ้านศึกษา” ขึ้นมาแทนที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ตอนที่สอง ว่าด้วยข้อวิพากษ์ต่อการศึกษเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาแบบเก่า ตอนที่สาม กล่าวถึงอภิปรัชญาของเพื่อนบ้านศึกษา ซึ่งจำเป็นต่อการพัฒนาความรู้แบบใหม่นี้ ตอนที่สี่ ว่าด้วยแนวทางต่างๆ ของ “เพื่อนบ้านศึกษา” ที่กำลังพัฒนาขึ้นมาในแวดวงวิชาการไทยปัจจุบัน

ทำไมต้อง “เพื่อนบ้านศึกษา”

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาเป็นแนวทางการศึกษาที่พัฒนาขึ้นมาจากประเทศสหรัฐอเมริกา และแพร่หลายไปยังประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุโรปและออสเตรเลีย แต่การศึกษาอาณาบริเวณศึกษาในแบบดังกล่าวกำลังเดินทางมาสู่ทางตัน ในสหรัฐอเมริกาและยุโรปเอง ความสนใจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มลดน้อยลง เนื่องจากภูมิภาคนี้ลดความสำคัญเชิงยุทธศาสตร์ทางการเมืองโลกลงไปหลังสงครามเย็น แต่นอกจากนั้น ยังมีข้อเสนอทางวิชาการใหม่ๆ ที่ท้าทายอำนาจทางวิชาการของซีกโลกตะวันตก ดังนั้น แทนที่จะเป็นการศึกษาอาณาบริเวณศึกษาในแบบที่เรารู้กันมาจากอเมริกาและยุโรป มีเหตุผลหลายประการที่ทำให้เราต้องสร้างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นมาใหม่ในแบบของเราเอง ดังที่ผู้เขียนเรียกว่า “เพื่อนบ้านศึกษา” เหตุผลสำคัญที่เราต้องสร้าง “เพื่อนบ้านศึกษา” ขึ้นมาแทนที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาได้แก่

ประการแรก ในปัจจุบันนี้ การศึกษาโลกนอกตะวันตกหันเหความสนใจไปที่ผลงานของนักวิชาการจากโลกนอกตะวันตกมากขึ้น กล่าวคือ ความรู้แบบที่ชาวตะวันตกสร้างเพื่อทำความเข้าใจโลกตะวันออกนั้น ไม่เพียงพออีกต่อไป เช่น ในทางประวัติศาสตร์ กระแสวิชาการที่เรียกว่า “การศึกษาคนไร้ตัวตน” (subaltern studies) ที่เสนอโดยนักวิชาการเอเชียใต้ ได้เข้ามาแทนที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์โดยชาวตะวันตก³ ในทางมานุษยวิทยา นักมานุษยวิทยานอกโลกตะวันตกหรือมีพื้นเพเป็นผู้พหุวัฒนธรรมได้เข้ามามีอิทธิพลในวงการมานุษยวิทยามากขึ้นทุกวัน⁴ แม้แต่ในสาขาปรัชญา นักปรัชญาร่วมสมัยในปัจจุบันที่มีพื้นเพนอกยุโรปและอเมริกาเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ⁵ เหล่านี้ทั้งหมดทำให้การศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในทศวรรษถัดไปควรได้รับการทบทวนอย่างขนานใหญ่ แต่ไม่ใช่ความรู้ “หลังตะวันตก” จะต้องเป็นความรู้ที่ปฏิเสธตะวันตกโดยสิ้นเชิง หากแต่เป็นความรู้ที่วางอยู่บนเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ideo-logy และอัตวิสัยที่แตกต่างออกไป ต้องไม่ใช่การสร้างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยสลัดทิ้งความรู้จากตะวันตกโดยสิ้นเชิง ต้องไม่ใช่ทำในแบบเกี่ยวกับที่ตะวันตกทำ คือสร้างตะวันออกในลักษณะที่ท้าวทักขณี่ว่ามีโลกตะวันออกที่แตกต่าง มีสารัตถะตายตัวแบบที่ตะวันตกทำกับบูรพนิยม

ประการต่อมา ในทางสังคมศาสตร์ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาทางมานุษยวิทยา เริ่มมีกระแสความสนใจต่อมานุษยวิทยาในท้องถิ่นต่างๆ ประเด็นหนึ่งที่เริ่มพูดกันถึงในทศวรรษที่ผ่านมาคือเรื่อง “พหุมานุษยวิทยาโลก” (world anthropologies) ที่สนใจค้นหาและสร้างความหลากหลายของการศึกษาทางมานุษยวิทยา และไม่ได้จำเป็นต้องมีประวัติศาสตร์

1 เสนอในงานเสวนา “การรับรู้เรื่องอาณาบริเวณศึกษาในสังคมไทย” วันที่ 3 กันยายน พ.ศ.2555 ณ ห้องปรีดี เกษมทรัพย์ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

2 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

3 ซึ่งแน่นอนว่าได้รับแรงบันดาลใจส่วนหนึ่งมาจากมาร์กซิสต์อิตาเลียนคนสำคัญอย่างอันโทนิโอ กรัมสกี (Gramsci 19--)

4 เช่น Arjun Appadurai จากอินเดีย Ruth Behar จากคิวบา Lila Abu-Lughod จากอียิปต์ Aihwa Ong จากมาเลเซีย Saba Mahmood จากปาเลสไตน์ เป็นต้น

5 คนสำคัญได้แก่ Gayatri Chakravorty Spivak จากเบงกอล อินเดีย

ร่วมกับมานุษยวิทยาอังกฤษและอเมริกัน ซึ่งเป็นความรู้กระแสหลักที่ครอบงำการมานุษยวิทยามากกว่าร้อยปี (Barth, Gingham, Parkin and Silverman 2005; Bremen, Ben-Ari, and Alatas 2005; Ribeiro and Escobar 2006) แนวทางต่างๆ เหล่านี้ทบทวนปัญหาเรื่องความไม่สมดุลของอำนาจความรู้และอำนาจของภาษาอังกฤษ ตลอดจนแสวงหามานุษยวิทยาที่ตอบปัญหาที่แตกต่างไปจากปัญหาในโลกวิชาการตะวันตก

ประการต่อมา ดังที่แอนโทนี รีด (Anthony Reid) นักวิชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาคนสำคัญในปัจจุบัน ได้กล่าวไว้ ณ การประชุมทางวิชาการที่มหาวิทยาลัยเกียวโต เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2553 ว่า “การเกิดขึ้นมาของประชาคมอาเซียนจะยิ่งสร้างให้เกิดอัตลักษณ์อาเซียนที่เด่นชัดขึ้น” รีดเองเป็นนักวิชาการในสายที่เชื่อมั่นในการที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีลักษณะเฉพาะตัวของมันเองอยู่ จึงเล็งไม่ได้อยู่เองที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะต้องหันมาทำความรู้จัก ให้ความสนใจกันและกันมากยิ่งขึ้น

อีกประการหนึ่ง เนื่องจากการถดถอยลงของการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดังกล่าว โลกวิชาการตะวันตกได้พยายามทบทวนการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากกว่าทศวรรษ (Wolters 1994; Steedly 1999; King 2003; Reid 2003)) แต่ก็ยังมีงานเพียงส่วนน้อยที่ให้ความสนใจต่อการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง (Charnvit 2003; Bremen et al. 2005; Sears 2007) ผู้เขียนเห็นว่า อัตวิสัยของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองมีหลายประการ ที่น่าจะสร้างให้เกิดลักษณะเฉพาะของการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ ผู้เขียนเรียกว่า “เพื่อนบ้านศึกษา” (neighbor studies) ที่อาจจะมาแทนที่อาณาบริเวณศึกษา

การที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่เคยศึกษากันเองเนื่องจาก เราสนใจแต่ตัวเอง แต่หากจะสนใจคนอื่น เราสนใจแต่ประเทศที่ยิ่งใหญ่ สูงส่ง มีอำนาจเหนือเราในทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง แต่ต่อจากนี้ไป เราจะต้องรู้จักและเข้าใจกันมากขึ้น จะต้องหาคุณค่าจากการทำความเข้าใจเพื่อนบ้าน ทำความเข้าใจคนที่ดูเหมือนรู้จักคุ้นเคยแต่แตกต่างจากเรา จากประสบการณ์ในการศึกษาทางมานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ในประเทศเวียดนามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา และประสบการณ์การทำวิจัยประเทศไทย ในบทความนี้ ผู้เขียนค้นหาวិธีการศึกษาที่ “พ้นยุคบุรพนิยาม” จากการเปรียบเทียบการทำงานทางมานุษยวิทยาของนักมานุษยวิทยาในประเทศไทยและเวียดนาม ผู้เขียนตั้งคำถามว่า ที่ผ่านมาการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองมีลักษณะเป็นอย่างไร มีสิ่งที่จะเรียกว่า “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในทัศนะของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” หรือไม่ ในอนาคต หากชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีโจทย์ลักษณะใดที่ควรริเริ่ม ผู้เขียนทดลองเสนอวิธีวิทยาแบบ “เพื่อนบ้านศึกษา” หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยพื้นฐานแล้ว เพื่อนบ้านศึกษาจะต้องถูกสร้างขึ้นมาจากตัวตน หรือในทางวิธีวิทยาคือ จากอัตวิสัยของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง

ไปให้พ้นจากอัตวิสัยแบบบุรพนิยาม

การแบ่งเราแบ่งเขาเป็นพื้นฐานสำคัญของการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในทำนองเดียวกันกับที่เอดเวิร์ด ซาอิดได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาสังคมนอกตะวันตกแบบ “บุรพนิยาม” สร้างตัวแบบความเป็น “เขา” (ตะวันออก) ขึ้นมาจากความแตกต่างอย่างด้อยกว่าของ “เรา” (ตะวันตก) “การรู้” เรื่องราวเกี่ยวกับตะวันออกจึงยืนยันถึง “การครอบครอง” ตะวันออก เพื่อยกย่องระดับ พัฒนาให้ตะวันออกเจริญขึ้น (Said 1978: 31-49) อย่างไรก็ดี บุรพนิยามในการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคหลังอาณานิคมอาจแตกต่างออกไปบ้าง เนื่องจากตะวันออกไม่ได้ด้อยกว่าตะวันตกในเชิงการเมืองได้อีกต่อไป หากแต่ว่า ความแตกต่างอย่างที่สุด ความเป็นอื่นอย่างแปลกแยก ยังคงเป็นปมสำคัญที่ครอบงำการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาจากแดนไกล มักวางอยู่บนประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เฉพาะแบบหนึ่ง โจทย์ของการศึกษา และทิศทางของคำตอบของการศึกษา จึงเสมือนหนึ่งถูกกำกับไว้ด้วยกรอบทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างหนึ่งแน่นอนว่าการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองก็ไม่ได้ต่างออกไป เนื่องจากชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ย่อมมีกรอบประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเราเอง แต่กรอบประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมนั้นคืออะไร และเราจะพัฒนาการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากกรอบเหล่านี้อย่างไร และเราจะสามารถสร้างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาแบบเฉพาะตัวขึ้นมาได้อย่างไร คือสิ่งที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะต้องทบทวนการศึกษาตนเอง

ในขณะเดียวกัน การก้าวข้ามอุปสรรคทางวัฒนธรรมและอุปสรรคทางอัตลักษณ์ที่นักสังคมศาสตร์และนักมนุษยศาสตร์ “ตะวันตก” นำเสนอในผลงาน ก็น่ากระอักกระอ่วนใจไม่น้อยไปกว่ากัน ทั้งการสร้างตะวันออกแบบของชาวตะวันตก และการ

สร้างตะวันออกแบบที่เชื่อว่าชาวตะวันออกสามารถทำได้ดีกว่าจริง ๆ นั้น ใช้ไม่ได้ทั้งคู่ เพราะต่างละเลยความหลากหลายภายในโลกในซีกตะวันออก

ตัวตนแบบใหม่ในการศึกษาเพื่อนบ้าน

การศึกษาสังคมอื่นหลักเลียงไม่พ้นที่จะต้องมีการเปรียบเทียบระหว่างเรากับเขา แม้ว่าจะไม่ได้เป็นการเปรียบเทียบอย่างจริงจัง ก็จะต้องมีการเปรียบเทียบโดยนัย (implicit comparative studies) กล่าวได้ว่า การเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรมคือการแปลงอย่างหนึ่ง การแปลงคือการอุปมาอุปมัย กล่าวคือการนำเอาสิ่งหนึ่งมาแทนที่สิ่งหนึ่งอย่างไม่สนิท⁶ ในการศึกษาข้ามวัฒนธรรม ความเป็นเราจึงถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายถึงความเป็นเขา ไม่อย่างนั้นแล้ว เราก็คงไม่สามารถเข้าใจเขาได้เลย ในแง่นี้ ความเป็นเราจึงอยู่ในความเข้าใจเกี่ยวกับเขาอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากเราไม่มีทางเข้าใจเขาได้โดยไม่ได้ผ่านความเข้าใจเกี่ยวกับตัวเราเอง ความเข้าใจเกี่ยวกับเขาจึงไม่สามารถแยกออกได้จากความเข้าใจเกี่ยวกับเราได้ ไม่ว่าจะเป็นด้านกลับกันหรือในด้านใกล้เคียงที่ยุ่งเหยิงกัน ความแตกต่างระหว่างเขา-เราจึงไม่ได้มีมากเท่ากับที่นักวิชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากตะวันตกให้ภาพ และจะยิ่งไม่มีมากนักหากผู้อ่านงานเหล่านั้นเป็นผู้อ่านจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง

ตำแหน่งทางสังคมแบบหนึ่ง ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลบางอย่างที่คนนอกจะสามารถเข้าถึงได้ (Kondo 1986) ส่วนไลลา อาบู-ลุกฮอดนักมานุษยวิทยาหญิงลูกครึ่งอียิปต์-อเมริกัน นำเอาคำที่คิริน นารายัน นักมานุษยวิทยาหลายครั้ง (อินเดีย อเมรีกัน เยอรมัน) เสนอคือคำว่า “halfies” มาสะท้อนให้เห็นว่า ความเป็นนักมานุษยวิทยาลูกครึ่งทำให้ต้องเปลี่ยนมโนทัศน์วัฒนธรรมเสียใหม่ แทนที่จะมองว่าวัฒนธรรมมีถิ่นฐานที่จำกัดตายตัวได้ แน่หนึ่ง และสืบเนื่องยาวนาน ลูก-หอดเสนอให้มองว่าวัฒนธรรมมีความเชื่อมโยงกันทั่วโลก ถูกทำลายและจึงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นวัฒนธรรมจึงมีความเฉพาะเวลา ไม่สืบเนื่องยาวนาน และจึงศึกษาได้เฉพาะด้าน ไม่สามารถทำได้อย่างครอบคลุม (Abu-Lughod 1991)

นักมานุษยวิทยาหญิงที่สำคัญอีกคนหนึ่งได้แก่คิริน นารายัน (ที่กล่าวถึงข้างต้น) สำหรับนารายัน เนื่องจากความเป็นอัตวิสัย “คนใน” ไม่ได้สามารถยืนยันความเหนือกว่าของการเข้าถึงข้อมูลทางวัฒนธรรมได้ดีไปกว่า “คนนอก” การศึกษาเอเชียใต้ของเธอจึงไม่ได้วางอยู่บนความเข้าใจที่ว่าเธอเป็นนักมานุษยวิทยาพื้นถิ่น (native anthropologist) ตรงกันข้าม นารายันวิพากษ์ความเป็นนักมานุษยวิทยาพื้นถิ่น แล้วเสนอว่า

แทนที่จะใช้กรอบความคิดที่เน้นคู่ตรงข้ามระหว่างคนนอก/คนใน หรือผู้สังเกตการณ์/ผู้ถูกสังเกตการณ์ ข้าพเจ้าเสนอว่า ณ ช่วงเวลาประวัติศาสตร์ของเรานั้น อาจจะเป็นผลดีกว่าหากเราจะพิจารณานักมานุษยวิทยาแต่ละคน ในแง่ของการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ต่างๆ ท่ามกลางสนามของชุมชนแห่งการตีความและความสัมพันธ์ทางอำนาจ ถิ่นที่ซึ่งเรายึดเป็นแนวทางหรือที่เราปลื้มตัวออกมาจากที่เราได้ร่ำเรียนมา ล้วนหลากหลายและท่วมทับ บังคับต่างๆ อย่างการศึกษา เพศ สภาวะ เพศวิถี ชนชั้น เชื้อชาติ และช่วงเวลาของการติดต่ออย่างสั้นๆ ในต่างช่วงระยะเวลา อาจจะมีน้ำหนักมากกว่าอัตลักษณ์ที่เราเชื่อมโยงกับสถานภาพคนในหรือคนนอก (Narayan 1993:671)

พ้นไปจากคู่ขัดแย้งอย่างง่าย ๆ ระหว่าง “เขา” กับ “เรา” และความเป็นคนนอกและคนใน นักมานุษยวิทยาที่ไม่ใช่ชาวตะวันตกวิพากษ์ความเป็นตะวันตกและวิพากษ์ตัวตนของตนเอง พร้อมๆ กันนั้น นักมานุษยวิทยาเหล่านี้เสนอทางเลือกของการศึกษาสังคมนอกตะวันตก จากมุมมองที่คำนึงถึงตัวตนของตนเอง ว่าเป็นทั้งคนในและคนนอกไปพร้อมๆ กัน ในแง่นี้ เพื่อนบ้านศึกษาหรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงเกิดมาได้จากการคำนึงถึงอัตวิสัยของตนเอง ในทำนองเดียวกับที่เรนาโต โรซัลโดแนะนำว่า อัตวิสัยมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาทางสังคมศาสตร์ (Renato 1989) อัตวิสัยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้สร้างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาขึ้นมาแบบหนึ่งเช่นกัน

เพื่อนบ้านศึกษา

“เพื่อนบ้านศึกษา” มี 3 ลักษณะด้วยกัน แบบแรกคือ วิธีวิทยาชาตินิยม เป็นการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เน้นศึกษาประเทศตนเองเป็นหลัก การศึกษาลักษณะนี้เป็นกระแสหลักของเพื่อนบ้านศึกษา แบบที่สอง วิธี

6 ผู้เขียนได้ความคิดที่ว่า “การแปลงคือการอุปมาอุปมัย” มาจากบทบรรยายเรื่องทฤษฎีการแปล โดยดร. แพร จิตติพลังศรี ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) วันที่ 29 มีนาคม 2555

วิทยาการศึกษาชนอื่นในแดนตน คืองานศึกษา “สังคมตนเอง” แต่ก็กล่าวไม่ได้ว่าเป็นการศึกษา “สังคมตนเอง” ความเป็นคนในและคนนอก อยู่ปะปนกันในการศึกษาสังคมตนเองเหล่านี้ นักมานุษยวิทยาจึงกลายเป็นคนอื่นในแดนตน แบบที่สาม เป็นเพื่อนบ้านศึกษาที่กำลังถือกำเนิดขึ้นใหม่ๆ ได้แก่ ชายแดนศึกษา และการศึกษาข้ามแดน

(1) เพื่อนบ้านริษยา: วิธีวิทยาชาตินิยม

เหตุที่เอเชียนตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการศึกษาภูมิภาคนี้โดยคนในภูมิภาคเองก็อาจจะเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า ผลงานของชาวเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้ที่ปรากฏตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษนั้นมีจำนวนจำกัดมาก⁷ อย่างไรก็ตาม การไม่มีผลงานตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีการศึกษาเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากปัญหาเรื่องอำนาจของภาษาอังกฤษและอำนาจของโลกวิชาการตะวันตกในเรื่องการตีพิมพ์ผลงานแล้ว (Ben-Ari and Bremen 2005) ผู้เขียนเห็นว่า เนื่องจากโจทย์ทางวิชาการของนักวิชาการเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้หลายๆ ประการ แตกต่างอย่างยิ่งจากโจทย์ทางวิชาการของโลกวิชาการตะวันตก หรือหากกล่าวลัดตามคำของ ริเบโรและเอสโคบา นักมานุษยวิทยาอเมริกาใต้ที่ค้นหาความเป็นท้องถิ่นของมานุษยวิทยาแล้ว (Ribeiro and Escoba 2006:7) ก็อาจกล่าวได้ว่า “เอเชียนตะวันออกเฉียงใต้แบบพื้นเมือง” นั้นแตกต่างอย่างยิ่งกับ “เอเชียนตะวันออกเฉียงใต้แบบยุโรปเป็นศูนย์กลาง”

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้คือ การศึกษาประเทศตนเองเป็นหลัก (methodological nationalism) วิธีวิทยาชาตินิยมไม่ใช่ลัทธิชาตินิยม แต่ก็มีอะไรคาบเกี่ยวกัน วิธีวิทยาแบบนี้ไม่เพียงเน้นศึกษาประเทศใดประเทศหนึ่ง แต่ยังเน้นศึกษาประเทศของนักวิจัยเองเป็นสำคัญ ผู้เขียนเห็นว่า เหตุที่ชาวเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้นิยมศึกษาประเทศตนเองเป็นหลักนั้น ไม่ใช่เพราะอุปสรรคทางด้านภาษา เนื่องจากมีชาวเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้จำนวนมากที่เชี่ยวชาญภาษาต่างๆ ในยุโรป ภาษาจีน ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ฯลฯ และไม่ใช่ว่าประเทศเหล่านี้ไม่มีทุนเพียงพอในการส่งให้คนไปศึกษาวิจัยในต่างประเทศ เนื่องจากผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศมีมากมาย เพียงแต่ไม่ใช่ประเทศในเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้ หากแต่การเน้นศึกษาประเทศตนเองเป็นผลมาจากเงื่อนไขทางการเมืองของความรู้ ที่มีความเป็นชาตินิยม วิธีวิทยาชาตินิยมในเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้มีลักษณะของความเป็นชาตินิยมซ่อนเข้าไปในการเน้นศึกษาประเทศหนึ่ง เนื่องจากสำหรับนักวิชาการเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้ งานวิชาการคือส่วนหนึ่งของงานการเมืองแบบชาตินิยม ลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้ชัดในยุคหลังอาณานิคม

ในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในสาขาวิชาใด ความเชี่ยวชาญของนักสังคมศาสตร์และนักมนุษยศาสตร์ไทยก็มักจะอยู่ที่การศึกษาประเทศไทย แม้ว่าในอดีตจะมีนักวิชาการบางคนที่ศึกษาประเทศอื่น เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ที่ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเกี่ยวกับอินโดนีเซียส่งให้มหาวิทยาลัยมิชิแกน แต่หลังจากนั้น งานของนิธิก็เน้นไทยศึกษาโดยสิ้นเชิง นักวิชาการที่สนใจศึกษาประเทศอื่นในเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจังมีน้อยมากจนแทบจะไม่มีเลย กล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่สร้างความเป็นเอกภาพของชาติ ความสืบเนื่องของอำนาจพระมหากษัตริย์ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติพันธุ์ไทย นับได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลัก ที่สร้างขึ้นมาตั้งแต่การสร้างชาติในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่น่าสนใจคือ ดูเหมือนว่าการศึกษาประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์วิทยา ไม่ว่าจะโดยนักวิชาการกระแสหลัก หรือนักวิชาการกระแสรอง ต่างก็ตอบโต้กันอยู่ในขอบเขตของการศึกษารัฐ-ชาติไทยนั่นเอง ต่างก็เพิ่งความสนใจไปยังการศึกษาประเทศไทย ในจำนวนนั้น มีกลุ่มงานวิชาการทางชาติพันธุ์วิทยาที่น่าสนใจกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ กลุ่มที่ศึกษาชนชาติไทย ที่สืบทอดมาตั้งแต่ขุนวิจิตรมาตรา, บรรจบ พันธุเมธา, บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (Keyes 1995) งานศึกษากลุ่มนี้ค้นหารากเหง้า กำเนิด และพัฒนาการของ “ชนเผ่าไทย” “วัฒนธรรมไทย” ที่เชื่อกันว่ามีลักษณะพิเศษเฉพาะบางอย่าง ที่มีร่วมกันของกลุ่มชนที่ใช้ภาษาตระกูลไท

ความรู้เอเชียนตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาแบบทางการที่กล่าวข้างต้นนั้น ผลิตความรู้เกี่ยวกับตนเองในแบบเดียวกันกับความรูแบบอาณานิคม ที่สร้างตัวตนขึ้นมาในขอบเขตของพรมแดนรัฐ-ชาติ ปฏิเสธหรือทำลายความแตกต่างหลากหลาย ที่ในที่สุดแล้วอาจเชื่อมโยงท้องถิ่นต่างๆ ข้ามพรมแดนรัฐ-ชาติ ความรู้แบบนี้ผลิตความเข้าใจเกี่ยวกับเพื่อนบ้านขึ้นมาแบบหนึ่ง เป็นเพื่อนบ้านที่ หากไม่ใช่ญาติของเรา ก็เป็นศัตรูที่น่าหวาดระแวงของเรา เอเชียนตะวันออกเฉียงใต้แบบนิยมศึกษาตัวเองเพื่อสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่น จึงสร้างเพื่อนบ้านศึกษาที่อันตราย เป็นเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาที่เห็นแก่ตัว ไม่อยากคบกับเพื่อนบ้าน

7 งานของ Steedley (1999) และ King (2003) ที่ทบทวนการศึกษาเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้อย่างกว้างขวาง แท้จริงไม่ได้พูดถึงผลงานของชาวเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้เองเลย งานที่เปิดประเด็นถึงการศึกษาเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียนตะวันออกเฉียงใต้ที่สำคัญคือ Charnvit (2003), Bremen et al. (2005) และ Heryanto (2007)

แต่เมื่ออยากคบกับเพื่อนบ้าน ความรู้แบบนี้จะเป็นรากฐานให้กับ “วิธีวิทยาแบบที่มุ่งสร้างอาณาเขตในภูมิภาค” (methodological regional colonialism) กล่าวคือ มุ่งหาความรู้เกี่ยวกับเพื่อนบ้านเพื่อกอบโกยผลประโยชน์หรือระงับภัยจากเพื่อนบ้าน เพื่อนบ้านศึกษาแบบนี้อยู่ในเงื่อนไขของทุนวิจัยต่างๆ ในประเทศที่มั่งคั่งกว่าในภูมิภาค อย่างประเทศไทยและประเทศสิงคโปร์ ที่ถามนักวิจัยว่า “ประเทศชาติเราจะได้อะไรจากการไปศึกษาประเทศเพื่อนบ้าน” เพื่อนบ้านศึกษาแบบนี้ป้อนทำลายความเข้าใจอันดีระหว่างภูมิภาค เนื่องจาก ตั้งใจให้เอาประเทศตนเองเป็นที่ตั้ง การเข้าใจเพื่อนบ้านจึงยังเป็นการเข้าใจโดยมีประเทศไทยเป็นศูนย์กลางอยู่ ยังไม่สามารถก้าวข้ามออกไปจากเขตแดนประเทศตนเองได้ นอกจากนั้น ยังไม่ได้คำนึงถึงประโยชน์ของเพื่อนบ้านและของภูมิภาค หากการศึกษาคำนึงถึงประโยชน์แลกเปลี่ยนกัน ก็จะไม่จำกัดมุมมองจากตนเองเท่านั้น ทำให้เห็นความเป็นตัวตนที่กว้างกว่าตนเอง เช่นบางที่ เราคิดว่าผลประโยชน์ของประเทศไทยสำคัญ จึงไม่ได้คำนึงถึงว่า มีการทุจริตทรัพยากรข้ามประเทศอย่างไร ความเจริญในประเทศหนึ่ง ก่อความยากจนในที่อื่นๆ และสร้างความเหลื่อมล้ำข้ามประเทศอย่างไร เป็นต้น เพื่อนบ้านศึกษาที่ส่งเสริมการสร้างอำนาจบาตรใหญ่เหนือภูมิภาค ส่งเสริมการแข่งขันกันครอบงำ การทุจริตทรัพยากรและแรงงานจากเพื่อนบ้าน มากกว่าสร้างความร่วมมือกันในภูมิภาค ควรจะยกเลิกได้แล้ว

อย่างไรก็ดี ยังมีผลงานกระแสรอง แม้จะยังอยู่ในขอบเขตที่ตอบโต้กับชาตินิยมทางการเมือง เป็นงานวิชาการชาตินิยมกระแสรองในประเทศ ประวัติศาสตร์นิพนธ์และชาติพันธุ์นิพนธ์ใหม่ๆ เหล่านี้มุ่งก้าวข้ามพรมแดนของรัฐ-ชาติ ไปสู่ความเป็นท้องถิ่นผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Thaongchai 1995) ที่ช่วยเชื่อมโยงภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ ให้เชื่อมโยงไปสู่ดินแดนข้างเคียงข้ามพรมแดน จากอีสานสู่ลาว จากล้านนาสู่พม่า เชียงตุง และสิบสองปันนา จากมาลาโยสู่โลกมาเลย์และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ ตลอดจนงานที่ทำลายพรมแดนของรัฐ-ชาติ (Thongchai 1994) ทำให้เกิดความเข้าใจใหม่ ว่าเส้นเขตแดนรัฐ-ชาติเป็นประดิษฐกรรมใหม่ ที่เราไม่จำเป็นต้องหวงแหนปกป้องอย่างมกมาย และมีงานที่ทำลายความเข้าใจเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการของวัฒนธรรมไทย (กรณิจิตร ภูมิศักดิ์ และสุจิตต์ วงษ์เทศ) ทำให้ความเป็นไทยไม่ได้มาจากอัลไตหรือจากที่ไหนๆ ไกลโพ้นมากไปกว่าในท้องถิ่นที่เราอาศัยในปัจจุบัน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่วิพากษ์ตนเองเหล่านั้นกล่าวได้ว่าเป็น “การทำลายอาณาเขตภายใน” (de-colonialism within) และนับได้ว่าเป็นการวางพื้นฐานให้กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แบบใหม่ๆ ในอนาคตได้

ถึงแม้จะไม่ค่อยได้ถูกกล่าวถึงในแวดวงวิชาการนานาชาติ วิธีวิทยาชาตินิยมก็เป็นแนวทางการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สำคัญ เนื่องจากความรู้เป็นสิ่งที่ไม่สามารถครอบงำได้อย่างเบ็ดเสร็จ และมีแนวโน้มที่จะถูกทำลายได้ตลอดเวลา การศึกษาแนวนี้จึงมีทั้งที่เป็นกระแสหลักที่สร้างขึ้นโดยรัฐ ซึ่งท้ายที่สุดได้ผลิตความรู้เพื่อนบ้านที่เป็นภัยต่อการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างภูมิภาคขึ้นมา และกระแสรองที่นักวิชาการรุ่นหลังๆ สร้างขึ้นมา ที่ทำลายกรอบความรู้แบบทางการ และเสนอแนวทางในการก้าวข้ามพรมแดนรัฐ-ชาติให้กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาโดยชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

(2) เพื่อนบ้านในเขตแดนเรา: วิธีวิทยาศึกษาชนอื่นในแดนตน

ขณะที่แนวทางแรกศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเน้นศึกษาและวิพากษ์ตัวตนของตนเอง การศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในกลุ่มที่สองเน้นศึกษากลุ่มคนในรัฐ-ชาติตนเอง หากแต่คนเหล่านั้นเป็น “คนอื่นในแดนตน” ในทำนองเดียวกับที่นักมานุษยวิทยาก็เป็น “คนอื่นในแดนตน” สำหรับกลุ่มคนที่ศึกษา งานในกลุ่มนี้อาจแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มย่อยด้วยกัน

กลุ่มแรก ได้แก่งานที่ศึกษาอย่างมีเป้าหมายเชิงอุดมการณ์ เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็น “วิชาการเชิงกิจกรรมเคลื่อนไหว” (academic activism) งานกลุ่มนี้ศึกษากลุ่มคนเฉพาะกลุ่ม โดยเน้นกลุ่มคนที่เสมือนไร้ตัวตน (the subalterns) งานกลุ่มนี้ได้แก่งานของอานันท์ กาญจนพันธุ์, ชยันต์ วรรธนะภูติ ยศ สันตสมบัติ และงานของนักมานุษยวิทยาเชียงใหม่ ตลอดจนงานของอดิน ระพีพัฒน์ เป็นต้น ในเวียดนาม การศึกษาแนวนี้ถือว่าเป็นแนวหลักของการศึกษาทางมานุษยวิทยา เนื่องจากการทำงานวิชาการมีเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้เชิงปฏิบัติ มากกว่าจะมีเป้าหมายเชิงการหาความรู้บริสุทธิ์ ลักษณะเฉพาะนี้จึงทำให้การศึกษามานุษยวิทยาในประเทศไทยและในประเทศเวียดนามมีลักษณะที่เน้นประเด็นที่เป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทรัพยากร และเน้นแก้ปัญหาของมวลชน ของชาวบ้าน มากกว่าจะเน้นพัฒนาความรู้บริสุทธิ์เพื่อสร้างทฤษฎี ผู้ถูกศึกษาเป็นกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา มากกว่าจะเป็นแหล่งความรู้ของสาขาวิชาเฉพาะใดๆ พร้อมๆ กันนั้น การศึกษาลักษณะนี้ก็มีลักษณะสหวิทยาการ ประสานความรู้ข้ามสาขา เพื่อการพิจารณาปัญหาหลายๆ ด้าน มากกว่าจะมุ่งพัฒนาความรู้เฉพาะทางให้ลึกซึ้งลงไป

กลุ่มที่สอง ไม่ได้เน้นการศึกษาเพื่อการพัฒนา แต่เพื่อพัฒนาความรู้เฉพาะทางหรือความรู้ทางทฤษฎีและวิธีวิจัยมากกว่า ในประเทศไทย งานในกลุ่มนี้สะท้อนออกมาในหนังสือ คนใน ว่าความเป็นนักมานุษยวิทยาพื้นถิ่นไม่ได้เป็นไปอย่างหลากหลาย คนเข้าใจ เนื่องจากเมื่อนักมานุษยวิทยาศึกษาสังคมในช่วงวัยหนึ่ง ที่มีสถานภาพอย่างหนึ่ง ข้อมูลที่เขาได้ย่อมแตกต่างจากการศึกษาสังคมในสภาพที่เปลี่ยนไป ยกตัวอย่างเช่นปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล (ปริตตา 2545) ที่เดิมไปศึกษาสังคมชนบทภาคใต้ ก็รู้สึกถึงความแตกต่างระหว่างเธอกับคนในท้องถิ่น อีกทั้งภาษาถิ่นไทยใต้ก็แตกต่างอย่างยิ่งกับภาษากลางที่ปริตตาพูด การศึกษาสังคมในภาคใต้ในครั้งนั้นจึงเหมือนไม่ได้ต่างไปจากการไปศึกษาในต่างแดนอยู่ไม่น้อย แต่ในโอกาสต่อมา เมื่อได้ทำวิทยานิพนธ์ที่เป็นอาจารย์แล้ว มีสถานภาพทางสังคมเปลี่ยนไปมากแล้ว แม้ว่าการวิจัยจะทำให้กรุงเทพฯ และคุ้นเคยกับภาษาพูดของคนเหล่านั้นเป็นอย่างดี แต่ก็กลับกลายเป็นว่าสถานภาพใหม่ของเธอ เป็นอุปสรรคต่อการทำงาน ทำให้เธอเหมือนเป็นคนอื่นได้เช่นกัน ความเป็นทั้งคนในและคนนอกจึงแสดงออกอย่างชัดเจนในผลงานต่างช่วงเวลา

ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่อาจอ้างความใกล้ชิดหรือความเป็น “คนใน” ว่าเป็นข้อได้เปรียบของตนเองได้ เนื่องจากการศึกษาคนในขอบเขตรัฐ-ชาติเดียวกัน ไม่ได้หมายความว่าคนที่ถูกศึกษากับคนที่ศึกษาจะเป็นคนกลุ่มเดียวกันเสมอไป อัตวิสัยของความเป็นชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีส่วนกำหนดให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาแตกต่างออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาทางมานุษยวิทยา การที่นักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่เป็นคนเมือง เป็นคนชั้นกลาง ไม่สามารถพูดภาษาถิ่นได้อย่างคล่องแคล่ว ทำให้กลุ่มคนที่ศึกษามักเป็นคนอื่นจากนักมานุษยวิทยา กระนั้นก็ตาม นักมานุษยวิทยาก็มีส่วนร่วมในสังคมเดียวกันกับกลุ่มคนที่ตนศึกษา กล่าวคือ เป็นสมาชิกร่วมชุมชนจินตกรรมชาติเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลุ่มนี้ก็สามารถใช้เป็นแนวทางสำหรับศึกษาเพื่อนบ้านในต่างแดนได้ เนื่องจากอัตวิสัยของความเป็นเพื่อนบ้านในแดนตนกับเพื่อนบ้านต่างแดนนั้น โดยพื้นฐานแล้วไม่ได้แตกต่างกันนัก กล่าวคือเป็นอัตวิสัยที่มีร่วมกันระหว่างความเป็นคนนอกที่แตกต่างแต่ก็เป็นคนในที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบางอย่างร่วมกันอยู่

(3) เพื่อนบ้านข้ามพรมแดน: ความแตกต่างในความเหมือน

ในปัจจุบัน วิถีวิทยาชาตินิยมยังคงครอบงำการศึกษาเพื่อนบ้านอยู่ ทำให้เรายังไม่อาจหลุดออกไปศึกษานอกพรมแดนรัฐ-ชาติได้มากนัก แต่กระนั้น เพื่อนบ้านศึกษาก็เริ่มมีพัฒนาการใหม่ๆ ผู้เขียนจะกล่าวแยกเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก ศึกษาเพื่อนบ้านบนชายแดน กลุ่มที่สอง ศึกษาเพื่อนบ้านในต่างแดน

ในประเทศไทย การศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นอกประเทศไทยเติบโตขึ้น เรียกได้ว่าเป็นการศึกษาภูมิภาคหลังอาณานิคม กล่าวคือ ไม่ได้ไปสร้างอาณานิคมใหม่ งานเหล่านี้ที่น่าสนใจได้แก่กลุ่มงานที่ศึกษา “ข้ามพรมแดน” (transnational studies) (โดยเฉพาะงานของ Decha 2007) สำหรับเดชา เขาวินิจฉัยงานของตนเองว่า “ผมไม่ใช่ชาวภูมิภาคศึกษา” เพราะเขาศึกษาดินแดนชายแดน ซึ่งไม่ได้อยู่ทั้งในประเทศไทยและพม่า งานของเดชาจึงแตกต่างจากนักภูมิภาคศึกษา ที่ถึงที่สุดแล้วมักจะเน้นความเชื่อมโยงชายแดนประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นสำคัญอยู่ที่ พื้นที่ชายแดนอีกลักษณะหนึ่งที่นักวิชาการไทยให้ความสนใจคือเส้นแบ่งเขตแดน งานสำคัญๆ เริ่มมาตั้งแต่งานของธงชัย วินิจจะกูล ที่ศึกษาการก่อเกิดของประเทศไทย ผ่านการสถาปนาแผนที่ (Thongchai 1994) งานชุดหลังที่สำคัญได้แก่การศึกษาการเมืองว่าด้วยชายแดนไทยกัมพูชา ของชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ⁸

อย่างไรก็ดี ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า การศึกษาแนวทางแบบ “ข้ามพรมแดน” จำนวนมากนั้น มีข้อจำกัดตรงที่ ประการแรก บางครั้งผู้คนที่นักวิจัยศึกษานั้นข้ามพรมแดน หากแต่นักวิจัยกลับไม่ข้าม การศึกษาข้ามแดนจำนวนมากสร้างเขตแดนใหม่หรือยังตอกย้ำเขตแดนเดิม ไม่ว่าจะเป็นเขตแดนรัฐชาติ เขตแดนชาติพันธุ์ หรือเขตแดนศาสนา งานวิจัยข้ามพรมแดนมักไม่ค่อยให้ภาพการพาดข้ามไปมาของผู้คน มักเน้นศึกษาคนในฝั่งใดฝั่งหนึ่งของเขตแดนประเทศ และด้วยเหตุที่ยังคงมุ่งตอบโจทย์เชิงนโยบายแคบๆ คือผลประโยชน์ของประเทศชาติ จึงยังไม่ได้เอาผู้คนข้ามแดนเป็นจากรของการศึกษา

ประการต่อมา การศึกษาข้ามแดนจำนวนมากยังไม่ได้ตระหนักดีว่า อันที่จริงแล้วคนไม่ได้ข้ามแดน แต่เส้นเขตแดนต่างหากที่พาดข้ามชีวิตผู้คน เนื่องจากเส้นเขตแดนเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางการเมืองชนิดใหม่ เกิดขึ้นมาเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมามาก หากแต่ความสัมพันธ์ของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเกาะเกี่ยวกันไปมาโดยไม่คำนึงถึงพรมแดนระหว่างรัฐ-ชาติมานานแล้ว ดังนั้น สิ่งที่ควรศึกษาควบคู่ไปกับการข้ามแดน (transbordering) คือการสร้างแดน (bordering) ซึ่งอาจจะมียังรัฐ และองค์กรระหว่างประเทศอย่างอาเซียน ที่กำลังสร้างเขตแดนอย่างใหม่ๆ หรือมีการสร้างเขตแดนแบบต่างๆ ที่ไม่จำเป็นต้องอยู่ ณ ชายแดนเสมอไป เช่นการทำบัตรสีต่างๆ เพื่อกีดกันการเคลื่อนย้ายคน เป็นต้น

8 โครงการวิจัย “เขตแดนของเรา-เพื่อนบ้านอาเซียนของเรา” ที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะได้ทุนจากกระทรวงต่างประเทศ ประเทศไทย ดำเนินการวิจัยระหว่างปี 2553-2554

อีกประการหนึ่ง ถิ่นฐานของการข้ามแดน การข้ามแดนในที่ต่างๆ หรืออย่างน้อยคือในภาคต่างๆ ของประเทศหนึ่ง ความเข้าใจพรมแดนด้านหนึ่ง ไม่สามารถตอบคำถามได้ทุกภาค การศึกษาพรมแดนในแต่ละแห่ง จึงควรพยายามหาลักษณะเฉพาะของการข้ามและสร้างพรมแดนต่อไป

นอกจากงานกลุ่มข้ามพรมแดนแล้ว กลุ่มงานวิจัยภาคสนามที่เติบโตขึ้นอย่างเห็นได้ชัดคือการศึกษาที่วางอยู่บนวิจัยภาคสนามในประเทศเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็นประเทศเวียดนาม (Yukti 2007; 2011) ลาว (ซึ่งมีงานจำนวนมากพอสมควร) พม่า (Amporn 2008) อินโดนีเซีย (Davisak 2007) จีน (เช่น งานวิจัยชุดใหญ่ของยศ สันตสมบัติ⁹; Wasan 2007) การศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยนักวิชาการไทยเหล่านี้ ให้ความเข้าใจใหม่ๆ เกี่ยวกับสังคมต่างๆ ที่สังคมไทยยังไม่รู้จักเข้าใจดี ที่น่าสนใจคือ ในขณะที่นักวิจัยข้ามแดนเหล่านี้จำนวนมากเดินรอบตามนักวิจัยข้ามแดนรุ่นก่อนหน้า คือเน้นการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ไทนอกประเทศไทย ในแง่หนึ่ง เสมือนเป็นการไป “ค้นหารากเหง้า” ของความเป็นไท แต่ผู้เขียนเห็นว่า งานศึกษา “ชนชาติไท” รุ่นหลังนี้ มุ่งหาความแตกต่างระหว่างกลุ่มชนที่ไปศึกษากับชาวไทยสยาม มากกว่าจะหารากเหง้าร่วมกันแบบที่นักวิชาการรุ่นก่อนหน้าสนใจ

การก้าวข้ามพรมแดนจะต้องคำนึงถึงเงื่อนไขอย่างอื่นๆ ที่เพิ่มเข้ามามากมาย ประการแรกได้แก่ภาษา ที่เราไม่สามารถหักทักเอาเองว่าภาษากลางของแต่ละประเทศมี จะสามารถใช้สื่อสารทำวิจัยกับเพื่อนบ้านในต่างแดนได้อีกต่อไป เนื่องจากอำนาจของภาษากลาง ไม่ได้มีเหนือดินแดนอื่น ยิ่งกว่านั้น นอกจากภาษากลางของแต่ละประเทศที่เราข้ามไปศึกษาแล้ว บางครั้งเรายังต้องศึกษาภาษาถิ่น หรือภาษากลุ่มชาติพันธุ์ เพิ่มเข้าไปอีกด้วย ประการที่สองคืออุปสรรคทางการเมืองการปกครอง ที่กำหนดพื้นที่และประเด็นของการศึกษา ในแบบที่การวิจัยภายในประเทศจะไม่มีอุปสรรคเท่า อุปสรรคเหล่านี้ทำให้งานศึกษานอกประเทศยังคงมีน้อย แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังความน่าตื่นเต้น ความแปลกใหม่ แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างสังคม-วัฒนธรรมของเพื่อนบ้าน ที่ซ้อนทับอยู่กับความคล้ายคลึงหรือลักษณะร่วมทางสังคมและวัฒนธรรมของเพื่อนบ้านอยู่เสมอๆ ที่สำคัญคือ ในขณะที่ความแตกต่างระหว่างตัวตนเพื่อนบ้านกับตัวตนผู้ศึกษา ไม่ได้แตกต่างกันมากมายนัก ความละเอียดอ่อนของการศึกษาจึงน่าจะมีมากกว่าการศึกษาจากมุมมองแดนไกล ของนักวิชาการที่มองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านมุมมองบูรพนิยม

สรุป

เพื่อนบ้านศึกษามีลักษณะสำคัญคือ การที่ผู้ศึกษาไม่ได้เป็นทั้งคนนอกที่ห่างไกลและไม่ใช้คนในอย่างใกล้ชิดสนิทเชื่อ อคติวิสัยดังกล่าวจะทำให้เพื่อนบ้านศึกษาที่มีความละเอียดอ่อนต่อความเหมือนและความต่างมากขึ้น นอกจากนั้น เพื่อนบ้านศึกษายังเน้นตอบโต้ของภูมิภาคเอง และเน้นตอบโต้เชิงปฏิบัติการ มากกว่าโต้เชิงวิชาการบริสุทธิ์ ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าจะมีการนำเข้าทฤษฎีจากอเมริกาและยุโรปมา แต่ทฤษฎีเหล่านั้นก็ถูกปรับประยุกต์ให้เข้ากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ให้เข้ากับโจทย์ที่เป็นความสนใจเฉพาะของภูมิภาค เพื่อนบ้านศึกษาจึงไม่จำเป็นต้องเป็น “วิทยาศาสตร์” อย่างบริสุทธิ์ เพื่อนบ้านศึกษาจึงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษากับผู้ถูกศึกษาใหม่ แทนที่จะเป็น “คนอื่น” ในสังคมที่ตนเองศึกษา ผู้ศึกษาในเพื่อนบ้านศึกษาศึกษาตนเองไปพร้อมกับ การศึกษาค้นอื่น

ผู้เขียนเสนอว่า สิ่งที่ทำให้เพื่อนบ้านศึกษาแตกต่างจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากแดนไกลคืออติวิสัยของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง ที่ทำให้โจทย์ของการศึกษา แนวทฤษฎีที่นำมาใช้ศึกษา และวิธีการศึกษา แตกต่างจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากแดนไกล อย่างไรก็ดี เพื่อนบ้านศึกษาไม่ได้หยุดนิ่ง มีพลวัตและขับเคลื่อนต่อสู้อันให้ความหมายต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตลอดเวลา

บรรณานุกรม

ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล. (2545) อัตลักษณ์ซ้อนของนักมานุษยวิทยายบ้านเกิด. ใน คนใน: ประสบการณ์

9 ขณะนี้ (ปี 2554 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน) ยศ สันตสมบัติกำลังดำเนินโครงการวิจัย “Variegated Dragon: Territorialization and Civilising Mission in Southeast Asia” สนับสนุนโดยสกว. โครงการวิจัยนี้ศึกษาบทบาทของจีนในทางมานุษยวิทยาเศรษฐกิจในประเทศพม่า ลาว เวียดนาม และกำลังจะขยายโครงการไปยังประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในหมู่เกาะ (จากการเข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการของผู้เขียนกับคณะผู้วิจัย เมื่อต้นปี 2555 และการสนทนาส่วนตัวกับยศ สันตสมบัติเมื่อ 18 สิงหาคม 2555)

ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย. ปรีติตา เฉลิเมแผ้ว กอนันตกุล บก. หน้า 199-229. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

- Abu-Lughod, Lila. (1991) *Writing Against Culture*. In *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. R. Fox, ed. Pp. 137-161. Santa Fe: School of American Research Press.
- Akin Rabibhadana. (1969) *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1783*. Ithaca: Cornell University, Department of Asian Studies.
- Amporn Jirattikorn. (2008) "Pirated" Transnational Broadcasting: The Consumption of Thai Soap Operas among Shan Communities in Burma. *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia* 23(1):30-62.
- Barth, Fredrik. (2005) *One discipline, four ways : British, German, French, and American anthropology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Behar, Ruth, and Deborah A. Gordon. (1995) *Women writing culture*. Berkeley: University of California Press.
- Bremen, Jan van, Eyal Ben-Ari, and Farid Alatas. (2005) *Asian anthropology*. London ; New York: Routledge.
- Charvit Kasetsiri. (2003) *Southeast Asian Studies in Thailand*. In *Southeast Asian: Pacific Perspectives*. Anthony Reid, ed. Program for Southeast Asian Studies: Tempe AZ.
- Clifford, James, and George E. Marcus, eds. (1986) *Writing Culture: Petics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Davisakd Puaksom. (2007) *The Pursuit of Java: Thai Panji Story, Melayu Lingua Franca and the Question of Translation*. PhD dissertation, National University of Singapore.
- Decha Tangseefa. (2007) *Temporary Shelter Areas' and the Paradox of Perceptibility: Inperceptible Naked-Karen in the Thai-Burmese Border Zone*. In *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge*. P.K. Rajaram and C. Grundy-Warr, eds. Pp. 231-262. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Evans, Grant. (2005) *Indigenous and Indigenized Anthropology in Asia*. In *Asian Anthropology*. J.v. Bremen, E. Ben-Ari, and F. Alatas, eds. London: Routledge.
- Heryanto, Ariel. (2007) *Can There Be Southeast Asians in Southeast Asian Studies?* In *Knowing Southeast Asian Subjects*. L.J. Sears, ed. Pp. 75-108. Seattle: University of Washington Press In association with NUS Press.
- Keyes, Charles F. (1995) *Who are the Tai? Reflections on the Invention of Identities*. In *Ethnic Identity: Creation, Conflict, and Accommodation*. third edition. L. Romanucci-Ross and G.D. Vos, eds. Pp. 136-160. Walnut Creek, California: Alta Mira Press.
- King, Victor T., and William D. Wilder. (2003) *The Modern Anthropology of South-East Asia: An Introduction*. London: RoutledgeCurzon.
- Kondo, Dorinne. (1986) *Dissolution and Reconstitution of Self: Implications for Anthropological Epistemology*. *Cultural Anthropology* 1:74-96.
- Narayan, Kirin. (1993) *How Native is a "Native" Anthropologist?* *American Anthropologist* 95 (3): 671-686.
- Ribeiro, Gustavo Lins, and Arturo Escobar. (2006) *World anthropologies: disciplinary transformations within systems of power*. Oxford: Berg.
- Said, Edward W. (1978) *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Sears, Laurie J. (2007) *Knowing Southeast Asian subjects*. Seattle: University of Washington Press In association with NUS Press.
- Steedly, Mary M. (1999) *The State of Culture Theory in the Anthropology of Southeast Asia*. *Annual Review of Anthropology* 28:431-454.
- Thongchai Winichakul. (1995) *The Changing Landscape of the Past: New Histories in Thailand Since 1973*. *Journal of Southeast Asian Studies* 26:99-120.

- Wasan Panyagaew. (2007) Re-Emplacing Homeland: Mobility, Locality, a Returned Exile and a Thai Restaurant in Southwest China. *The Asia Pacific Journal of Anthropology* 8(2): 117-135.
- Wolters, Oliver W. (1994) Southeast Asia as a Southeast Asian Field of Study. *Indonesia* 58:1-17.
- Yukti Mukdawijitra (2007) Multilingualism and Ethnicity: the Case of Ethnic Tai in the Vietnamese Nation-State. PhD Dissertation. Department of Anthropology, University of Wisconsin- Madison.
- (2011) "Language ideologies of ethnic orthography in a multilingual state: the case of ethnic Thái orthographies in Vietnam." *Journal of Southeast Asian Language Society* 4(2): 93-119.